

УДК 340.12

---

*Ю. С. Разметаєва*, кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

## **До питання про поняття правової активності у громадянському суспільстві**

---

Функціонування і розвиток громадянського суспільства засновані як на інституційних явищах, на кшталт неурядових організацій, системи незалежного правосуддя та механізму реалізації прав людини, так і на явищах, що лежать у площині правосвідомості, правової культури та духовності. Серед нематеріальних складових цього суспільства значну роль відіграє правова активність осіб, їх об'єднань і навіть держави, однак єдиного розуміння сутності цієї активності немає. У той же час для суспільств, прямуючих до громадянського, розгляд наведеної проблеми набуває особливої актуальності, оскільки від усвідомлення та сприйняття індивідами активної правової поведінки залежить ефективність втілення ідеальної суспільної моделі у реальність.

Питанням активної діяльності осіб та правової поведінки у громадянському суспільстві присвячені роботи таких зарубіжних й українських науковців, як Х. Арентдт, Е. Арато,

Дж. Л. Коен, В. О. Кондрашов, С. С. Конрад, П. Рікер, О. В. Стівба, М. М. Цимбалюк та ін.<sup>1</sup>

Метою статті є визначення поняття, форм і видів правової активності у громадянському суспільстві, а також встановлення співвідношення такої активності з правовою комунікацією суб'єктів.

Для визначення поняття правової активності останню слід розглянути у двох аспектах: діяльнісному (що здебільшого лежить у площині філософії, соціології, психології тощо) та правової поведінки (що розробляється теорією держави і права). Такий поділ пов'язаний з необхідністю визначення загального розуміння активності як такої — з одного боку, і віднесенням певної активності до правової — з другого.

Діяльнісний аспект поняття стосується активності як такої, і тут є два основні підходи: 1) ототожнення активності з будь-якою діяльністю людини, з її об'єктивованою назовні поведінкою; 2) визначення активної поведінки через діяльність людини, яка має певну мету, результат і потребує деяких зусиль для їх досягнення. При цьому згідно з першим підходом активністю слід визнати у тому числі діяльність, не спрямовану на досягнення результату або таку, що має негативні наслідки як для суб'єкта діяльності, так і для інших учасників суспільних від-

<sup>1</sup> Див.: Арентд Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / Х. Арентд ; пер. с нем. и англ. В. В. Библихина / под ред. Д. М. Носова. — СПб. : Алетейя, 2000. — 437 с. ; Коен Дж. Л. *Гражданское общество и политическая теория* / Дж. Л. Коен, Э. Арато ; пер. с англ. ; общ. ред. И. И. Мюрберг. — М. : Весь мир, 2003. — 784 с.; Кондрашов, В. А. *Новейший философский словарь* / В. А. Кондрашов, Д. А. Чекалов, В. Н. Корпулина / под общ. ред. А. П. Ярошенко. — Изд. 2-е. — Ростов-на / Д : Феникс, 2006. — 672 с.; Конрад С. С. *Юридично значуща поведінка: основні концепції та підходи до вивчення* / С. С. Конрад // *Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. Вип. 30.* — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. — С. 73–77; Рікер П. *Право і справедливість* / П. Рікер; пер. з фр. — К. : Дух і літера, 2002. — 216 с.; Стівба А. В. *Правовой человек : модус бытия или социальная роль?* / А. В. Стівба // *Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: зб. наук. тез (за матеріалами XV Харків. політ. читань).* — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. — С. 213–215; Цимбалюк М. *Особистість як головна умова існування громадянського суспільства* / М. Цимбалюк // *Підприємництво, господарство і право.* — 2004. — № 2. — С. 82–84.

носин. Другий підхід акцентує увагу на тому, що до активності належить лише певна якісна діяльність, така, що відрізняється від буденних, механічних дій свідомим провадженням останньої, спрямованістю на досягнення позитивного результату тощо.

Так, Х. Арендт поділяє людську діяльність на три види: праця, творення та вчинок<sup>1</sup>. Причому якщо перший вид може передбачати або не передбачати активності, то творення і вчинок мають певний ступінь ініціативності, а також необхідність самостійно приймати рішення щодо цих видів діяльності. Слід зазначити, що на відміну від праці, яка може мати характер байдужого ставлення індивіда до своїх дій, творення та вчинок не можуть бути засновані на індиферентності людини. Окрім того, якщо перший названий вид діяльності за певних умов може (але не повинен) провадитися у результаті примусу, то інші містять обов'язкову ознаку добровільності.

Пропонується також поділ соціальної діяльності людини на два такі види: наочна соціальна діяльність, яка передбачає, що її наслідки очікувані та приймаються учасниками, і латентна, тобто така діяльність, наслідки якої не передбачалися та не є бажаними. Джерелом латентної діяльності є передусім розходження між соціально запропонованими цілями та прийнятними засобами для їх досягнення<sup>2</sup>. Відповідно другий вид не є соціально бажаним і при досить стабільній суспільній ситуації також і поширеним.

Серед якісних ознак активної діяльності не останнє місце займає спрямованість на перетворення, зміни такого стану, який не влаштовує суб'єкта діяльності. Відповідно до цього активність визначається як стан енергійної діяльності, спрямований на самоутвердження і перетворення навколишньої дійсності<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Арендт Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / Х. Арендт ; пер. с нем. и англ. В. В. Библихина / под ред. Д. М. Носова. — СПб. : Алетейя, 2000. — С. 14.

<sup>2</sup> Култыгин В.П. Исследования социальной структуры в переходных обществах (историко-методологический обзор) / В. П. Култыгин // Социолог. исслед. — 2002. — № 4. — С. 125.

<sup>3</sup> Короткий філософський словник-довідник : українсько-англо-німецько-французький словник-довідник / за ред. І. П. Чорного та О. Є. Бродецького. — Чернівці : Рута, 2006. — С. 26.

Звідси розуміння того, що діяльність, яка не має на меті відповідних перетворень, у суворому сенсі не може визнаватися активною. Приміром, зовнішня належність індивіда до якомога більшої кількості неурядових організацій, не підтверджена внутрішніми намірами реальної, а не номінальної участі у функціонуванні останніх, не викликає названих перетворень. Окрім того, діяльність індивіда, на кшталт названої, аж ніяк не сприятиме процесу формування громадянського суспільства, а навіть гальмуватиме цей процес за рахунок створення зовнішніх ознак такого суспільства, при відсутності відповідного внутрішнього наповнення.

Слід зазначити, що соціальна активність визначається також як енергійна, підсилена діяльність, діяльнісний стан, діяльна участь у чомусь. Остання завжди відображає ступінь спрямованості зусиль на реалізацію потреб, інтересів, цілей<sup>1</sup>. Здається, що наведена ознака підсиленості діяльності відображає необхідність докладання відповідних зусиль, які можуть бути пов'язані у тому числі з досить складними морально і матеріально затратними процедурами. Приміром, звернення до повноважної з питань перерахунку комунальних платежів організації супроводжується процесом збору необхідних документів у ряді державних установ та органів місцевого самоврядування.

Щодо форм суспільної активності, то у громадянському суспільстві останні пов'язані перш за все з реалізацією прав людини. Відповідно до цього активність проявляється на індивідуальному рівні (приміром, ініціювання особою судового процесу із захисту порушеного права), на рівні суспільних інституцій (наприклад, створення громадської організації або політичної партії), на загальносоціальному рівні (участь у виборах та референдумах тощо). Така активність може мати періодичний або постійний характер. Так, до першої належить діяльність індивіда з реалізації окремого права, а до другої — участь в управлінні об'єднанням громадян. Однак, незалежно

<sup>1</sup> Кондрашов В. А. Новейший философский словарь / В. А. Кондрашов, Д. А. Чекалов, В. Н. Корпулина / под общ. ред. А. П. Ярошенко. — Изд. 2-е. — Ростов-на / Д : Феникс, 2006. — С. 22.

від часової ознаки, людина, включена до простору громадянського суспільства, проявляє готовність до відповідної активної діяльності.

Установка на активну поведінку не може бути отримана ззовні, вона формується у свідомості людини. Поведінковий компонент правосвідомості у сфері прав людини включає два напрями: 1) уміння користуватися правами і свободами людини на практиці; 2) готовність захищати свої права у разі їх порушення у відповідних органах (національних та міжнародних)<sup>1</sup>. Очевидно, що при відсутності перешкод у реалізації прав людини другий з наведених компонентів є латентним і необхідності у відповідній активній діяльності із захисту прав не виникає.

Деякі автори підкреслюють, що суспільна активність (участь у прийнятті рішень, контроль за урядом, розвиток неурядових організацій тощо) належить до таких цінностей громадянського суспільства, як цінності самовираження<sup>2</sup>. У цьому сенсі за рахунок активної діяльності власники прав і свобод мають можливість самовираження, самоідентифікації у суспільних відносинах, прояву себе не лише як особи, а і як особистості.

Процес становлення громадянського суспільства передбачає сприйняття ціннісного змісту прав людини, усвідомлення того, що реалізація останніх залежить як від створення відповідних механізмів та процедур з боку держави, так і від активності індивідів та суспільних інституцій у питаннях реалізації та захисту прав. Отже, потрібні зміни у свідомості власників прав, відповідно до яких активність набуватиме позитивної значущості як цілеспрямована, енергійна діяльність, що має наслідком досягнення позитивного результату; прагнення уникнути розуміння активності як діяльності людини по витрачання свого і чужого часу, такої, що передбачає втягнення до цієї діяльності інших осіб, але не передбачає обов'язкового досягнення результату.

<sup>1</sup> Омельчук І. Правосвідомість молоді в сфері прав і свобод людини / І. Омельчук // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 54.

<sup>2</sup> Степаненко В. Общественная трансформация в социокультурной модели интерпретации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 94.

Другий аспект визначення поняття правової активності пов'язаний з віднесенням певного виду суспільної активності до власне правової. Тому для розгляду проблеми потрібно спочатку звернутися до теорії правової поведінки в цілому.

Як зазначає С. С. Конрад, такий вид правової поведінки, як правомірна, є типовим і звичайним способом прояву активності для більшої частини членів сучасного громадянського суспільства, а також точним критерієм здатності держави здійснювати належним чином правове регулювання суспільних відносин<sup>1</sup>. Однак, здається, не кожний прояв правомірної поведінки відповідає ознакам правової активності, оскільки до правомірної належить і поведінка з утримання від порушення правових норм, що не передбачає діяльнісного аспекта, і така, що не відповідає внутрішнім переконанням суб'єкта. Окрім того, не будь-яка правомірна поведінка має цільову спрямованість, готовність до затрати певних зусиль тощо. Так, людина, яка дотримується правових норм із страху перед юридичною відповідальністю, скоріш за все не стане учасником громадської організації, діяльність якої спрямована на виховання ціннісного розуміння права в індивідів.

Виходячи з наведеного, слід погодитися з тим, що активна поведінка повинна розглядатися лише як один з видів правомірної поведінки в цілому. Видається, що активна діяльність, здійснювана у правовому просторі, спрямована не просто на свідоме слідування правовим нормам і позитивне оцінювання таких норм, а саме на прагнення до реалізації прав людини і утвердження їх ціннісного розуміння.

Тому як підстави віднесення суспільної активності до правової у найбільш загальному вигляді можуть бути запропоновані такі: 1) наявність правового суб'єкта (фізичні особи, юридичні особи, об'єднання індивідів, що не мають статусу юридичних осіб, держава); 2) наявність специфічного об'єкта (того, з приводу чого названі суб'єкти провадять активну діяльність, —

---

<sup>1</sup> Конрад С. С. Юридично значуща поведінка : основні концепції та підходи до вивчення / С. С. Конрад // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. Вип. 30. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. — С. 75.

реалізації прав та захисту законних інтересів); 3) наявність правових наслідків діяльності (реалізація права, захист законного інтересу тощо).

У цьому сенсі правова активність може бути визначена у «широкому» розумінні як цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів правовідносин, що здійснюється для реалізації прав та законних інтересів останніх. Відповідно до такого розуміння правової активності нею можуть володіти і такі суб'єкти правовідносин, як суспільні інституції (приміром, коли звертаються до суду за реалізацією своїх прав), і держава. Особливістю правової активності такого суб'єкта, як держава, є те, що вона спрямована на реалізацію та захист публічних інтересів.

Стосовно правової активності у «вузькому» розумінні, то остання провадиться індивідами, як такими правовими суб'єктами, для яких право із зовнішнього для людини феномену, забезпеченого примусом, стає частиною людського буття, а останнє — правовим буттям<sup>1</sup>. Йдеться насамперед про усвідомлення індивідом позитивної значущості права в цілому і прав людини зокрема. У цьому контексті правова активність індивідів є певною мірою соціальною метою, оскільки ґрунтується не лише на ціннісному сприйнятті права та його окремих проявів, а й на співвіднесенні приватних інтересів між собою, а також із загальносуспільним інтересом (приміром, щодо збереження певного правопорядку).

Слід зазначити, що серед ознак правової активності у «вузькому» розумінні окремої уваги потребує ініціативність суб'єктів права. Необхідність врахування цієї риси у понятті правової активності пов'язана, по-перше, з тим, що відповідна діяльність повинна відбуватися на підставі власного рішення суб'єкта, заснованого на усвідомленні потреби до активної діяльності, а не нав'язаного ззовні; по-друге, з тим, що індивід готовий особисто розпочати відповідну діяльність (приміром, звернутися з позовом до суду) або брати участь у ній (наприклад, приєднатися до акції

<sup>1</sup> Стовба А. В. Правовой человек: модус бытия или социальная роль? / А. В. Стовба // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: зб. наук. тез (за матеріалами XV Харків. політолог. читань). — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. — С. 215.

громадського протесту). Тому не можна не погодитися з твердженням про те, що бути правовим суб'єктом не означає просто відтворювати смисл позитивного права шляхом тлумачення діючих юридичних норм, а бути свідомим, активним, самостійним громадянином, носієм дійсної правосвідомості<sup>1</sup>.

Не можна обійти увагою питання віднесення до правової активності неправомірної поведінки індивіда. Видається, розуміння правової активності як поведінки в будь-якій правовій ситуації і, як наслідок, існування неправомірної, але активної правоповедінки, є необґрунтованим. Сама природа правової активності передбачає тісний зв'язок її з правосвідомістю і правовою культурою. Більш того, індивід, який обирає активну правову позицію, повинен мати високий рівень правосвідомості і правової культури, оскільки його активні дії у сфері права передбачають: 1) наявність відповідних правових знань; 2) вміння та, можливо, навички використовувати правові норми; 3) небайдуже ставлення до окремих проявів права, зокрема, до прав людини; 4) здатність до інтерпретації певної життєвої ситуації як правової. Разом з тим людина, яка обирає неправомірну поведінку як спосіб прояву у правовій реальності, характеризується як мінімум неповагою або індиферентним ставленням до права, певними деформаціями правосвідомості та невисоким рівнем правової культури.

Отже, потрібно провести поділ правомірних та неправомірних діяльнiсних рис у розумінні правової активності. Вочевидь, за суб'єктом ці види діяльності збігаються (і у тому, і у другому випадку її провадять індивіди, учасники правовідносин), проте вже в об'єкті поведінки наявні відмінності (здійснення не з приводу реалізації, а з приводу порушення прав людини, посягання на них). Проте найочевидна різниця полягає у наслідках: у той час коли правова активність має наслідком реалізацію прав та захист законних інтересів, неправомірна поведінка має наслідком порушення останніх. Тому поняття правової активності слід звузити до такого обсягу, при якому до нього не включається

<sup>1</sup> Цимбалюк М. Особистість як головна умова існування громадянського суспільства / М. Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 82.



цілеспрямована, але неправомірна діяльність суб'єктів правовідносин.

Слід зазначити, що правова активність індивідів характеризується і наявністю особливого результату діяльності останніх, що може бути визначений як позитивний. Так, визначається, що соціально активна правомірна поведінка особи характеризується діяльністю для досягнення якого-небудь соціально корисного результату. Особа намагається досягти максимально можливого у межах наданих їй прав і покладених обов'язків. Головний критерій такої поведінки не в тому, що суб'єкт бере участь всюди і в усьому, а в наявності конкретних позитивних результатів<sup>1</sup>. Отже, ініціативна діяльність особи, що не досягає відповідного результату або досягає негативного (приміром, порушення прав інших осіб), не може бути визнана власне правовою активністю.

Що стосується видів правової активності, то вони можуть бути визначені за різними критеріями. У «широкому» розумінні правової активності, за суб'єктами, вона може бути поділена на відповідну активність індивідів, суспільних інституцій (передусім об'єднань громадян), а також держави в особі її органів та посадових осіб. У «вузькому» розумінні, за суб'єктами, можна виділити правову активність громадян певної держави, іноземців, особи без громадянства тощо. Залежно від їх правового положення у певних суспільних відносинах — правову активність, що реалізуються у межах дозволяючого (громадянами, приміром) або забороняючого (посадовими особами, наприклад) типів правового регулювання. За правовими наслідками діяльності, доцільним є такий поділ: правова активність, результатом якої є реалізація певного комплексу прав, окремого права або його частини, а також правова активність, результатом якої є захист певного комплексу інтересів, окремого інтересу або його частини.

Слід зазначити, що поняття правової активності тісно пов'язане з правовою комунікацією суб'єктів, оскільки така активність проявляється у взаємодії з іншими індивідами, суспільними інституціями та державою.

<sup>1</sup> Конрад С. С. Юридично значуща поведінка: основні концепції та підходи до вивчення / С. С. Конрад // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. Вип. 30. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. — С. 76.

Як зазначає Х. Арендт, саме шляхом спілкування та дії особа включається у світ людей<sup>1</sup>. Так, при спілкуванні з іншими індивідами та провадженні діяльності, у яку вони включаються, людина отримує нову якість — суб'єкта комунікації, учасника правового дискурсу тощо. При цьому вона повинна не тільки ставитися до іншого суб'єкта як до рівного, такого, що гідний відповідного обсягу прав і свобод, а й співвідносити свої інтереси з інтересами цієї людини для того, щоб уникнути порушення її прав. Саме у такій комунікації права людини і право в цілому отримують своє вираження, втілення у відповідних суспільних відносинах, перестають бути тільки змістом нормативних актів, стають змістом конкретних життєвих ситуацій.

П. Рікер пов'язує набуття якості правового суб'єкта з комунікативною активністю індивіда, стверджуючи, що для того, щоб стати суб'єктом права, правоздатному суб'єктові бракує умов актуалізації його здібностей. Ці здібності вимагають послідовного опосередкування інтерперсональними формами іншості й інституціональними формами асоціації для того, щоб стати реальними спроможностями, яким відповідали б реальні права<sup>2</sup>. Так, якщо немає контрагента, людини, зобов'язаної утриматися від порушення певного права або сприяти його здійсненню, то немає і самого права, адже останнє стає нічим не підтвердженою заявкою, а іноді й зазіханням. Окрім того, навіть наявне право особи, підкріплене обов'язком невизначеного кола осіб утриматися від його порушення, містить потенційні можливості індивіда. Приміром, якщо особа не користується правом на освіту, то не включається у відповідний процес поряд з іншими індивідами, не взаємодіє з ними, а закладена цим правом можливість залишається нереалізованою.

Наочним проявом комунікативної сутності правової активності є процес судового розгляду справи, адже останній являє собою безпосереднє спілкування учасників правовідносин з приводу реалізації, захисту права чи законного інтересу, що

<sup>1</sup> Арендт Х. *Vita activa, или О деятельности жизни* / Х. Арендт ; пер. с нем. и англ. В. В. Бибухина / под ред. Д.М. Носова. — СПб. : Алетейя, 2000. — С. 230.

<sup>2</sup> Рікер П. *Право і справедливість* / П. Рікер ; пер. з фр. — К. : Дух і літера, 2002. — С. 34.

ініційований зацікавленою особою. Тому комунікативна активність визначається як центральний феномен тієї соціальної практики, що конституює судовий процес. Саме в рамках процесу акт судження виявляє всі свої відомі значення: мати думку, оцінювати, вважати істинним чи справедливим і, зрештою, приймати рішення<sup>1</sup>. У межах судового процесу протилежні інтереси сторін співвідносяться таким чином, щоб визначити пріоритет одного з них, заснований на праві (наприклад, винесення рішення на користь однієї з сторін), або знайти спільний інтерес (мирова угода, приміром).

Як зазначають Дж. Л. Коен та Е. Арато, через дискурс ми підтверджуємо і частково визначаємо по-новому, хто ми є і за якими правилами бажаємо співіснувати, відволікаючись від особистісних ідентичностей та розрізень, встановлюємо колективну ідентичність як членів єдиного громадянського суспільства<sup>2</sup>. Тому для формування останнього набуває особливого значення правова активність індивідів, що проявляється в комунікації з іншими суб'єктами правовідносин, є ініціативною, спрямованою на досягнення позитивного результату діяльністю.

Слід зазначити, що трансформація суспільства, яке прагне набути якості громадянського, повинна враховувати силу таких нематеріальних чинників перетворення, як правосвідомість, правова культура, правова активність. Разом з тим деякі автори підкреслюють, що коли культурна традиція має сильне коріння в суспільній свідомості, то зміни проходять надто хворобливо, суспільство важче адаптується до них. У такому випадку, на неусвідомленому рівні, спрацьовує соціальний захисний рефлекс, який гарантує неприйняття індивідами нововведень<sup>3</sup>. Отже, виховання правової активності не потрібно провадити за рахунок нав'язування переважного типу поведін-

<sup>1</sup> Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер ; пер. з фр. — К. : Дух і літера, 2002. — С. 34.

<sup>2</sup> Коен Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж. Л. Коен, Э. Арато ; пер. с англ.; общ. ред. И. И. Мюрберг. — М. : Весь мир, 2003. — С. 479.

<sup>3</sup> Линник І. Філософські проблеми перехідного суспільства / І. Линник // Вісн. Київ. Нац. торг.-економ. ун-ту. — 2001. — № 4. — С. 14.

ки, як і очікувати швидкої зміни менталітету індивідів у бік сприйняття активної поведінки як нормального, звичного виду поведінки в цілому.

Оскільки належна реалізація правових можливостей людини збігається з інтересами громадянського суспільства і правової держави, виховання правової активності повинне здійснюватися як за рахунок дій суспільних інституцій (наприклад, просвітницька діяльність щодо реалізації прав людини), так і держави (приміром, впровадження освітніх програм з вивчення таких прав).

**Ю. С. Разметаева**

#### **К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ПРАВОВОЙ АКТИВНОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ**

*Анализируются такие два аспекта правовой активности, как социальная деятельность и правовое поведение. Дано определение правовой активности в гражданском обществе, раскрыта сущность ее форм и видов. Установлено соотношение правовой активности с правовой коммуникацией субъектов.*

**Ключевые слова:** правовая активность, гражданское общество, права человека, социальная деятельность, правовая коммуникация.

**Y. S. Razmetaeva**

#### **FOR ISSUE OF THE CONCEPT OF LEGAL ACTIVITY IN THE CIVIL SOCIETY**

*The article is devoted to the analysis of these two aspects of legal activity, such as social activity and legal behavior. The legal activity in civil society was defined in article, the essence of forms and species of it were determined. The the ratio of legal activity with the legal communication was found.*

**Keywords:** legal activity, civil society, human rights, social activities, legal communication.